

ЦІЛІ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Таволжанський О.В., асистент

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Розглянуто актуальні проблеми здійснення соціально-виховної роботи з засудженими. Розкрито питання цілей та завдань, на виконання яких має бути спрямований досліджуваний вид роботи з засудженими. Висвітлено особливості мотиваційної складової у поведінці засуджених до позбавлення волі. Соціально-виховна робота досліджується як різновид соціальних інститутів.

Ключові слова: цілі соціально-виховної роботи з засудженими, соціально-виховна робота, виховна робота з засудженими, виправлення, позбавлення волі, Кримінально-виконавчий кодекс.

Таволжанский А.В. ЦЕЛИ СОЦИАЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ С ОСУЖДЕННЫМИ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ / Национальный университет «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого», Украина

Рассмотрены актуальные проблемы осуществления социально-воспитательной работы с осужденными. Раскрыты вопросы целей и задач, на выполнение которых должен быть направлен исследуемый вид работы с осужденными. Освещены особенности мотивационной составляющей в поведении осужденных. Социально-воспитательная работа исследуется как разновидность социальных институтов.

Ключевые слова: цели социально-воспитательной работы с осужденными, воспитательная работа с осужденными, исправления, лишение свободы, Уголовно-исполнительный кодекс.

Tavolzhanskyu A.V. GOALS OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK FROM SENTENCED TO IMPRISONMENT / National university «Yaroslav the Wise Law academy of Ukraine», Ukraine

Aims of social and educational work With sentenced to imprisonment

Revealed urgent problems of realization social and educational work with inmates. Solved question aims and objectives, the implementation of which should be sent to study the type of work with prisoners. Features of the motivational component in the behavior of prisoners sentenced to imprisonment. Social and educational work examines like a variety of social institutions.

Necessary result of social and educational work with prisoners is a change in motivation, however, for its effective implementation should first decide on the scope and depth of the changes that can be made in the course of execution, in connection with this and attempt to outline the limits of the socio - educational work.

Used knowledge of other sciences, such as: education and psychology. Attention is paid to some motivation: екстринсьвної (due to external conditions and circumstances) and інтринсьвної (internal, related to personality dispositions : motives, needs, attitudes, interests, aspirations, desires). Considered key components of motivation. These findings on the internal behavior and the factors that affect them : , needs and interests of the person. Outlined external - using different types of stimuli, and is the result of situational factors.

Attention is paid to the historical aspects of motivation . Penal institutions is such a " behavioral field ", as existing in the process of execution opportunities and chances to serve as the feasibility of the desired types of inmates. This difference in the methods available and the objectives of the exercise can be stabilized thanks socio- educational work with prisoners, which is, according to our definition, namely the implementation of external influence on the behavior of the convicted person .

Considered achievable goals possible social and educational work. Special attention is paid to the need of internal changes that undoubtedly could also be the result not only of targeted social and educational work, but use a range of other remedies and actions .

Deals with the end results desired real purpose of social and educational work - creating the necessary conditions for the formation of life (human) competence convicted, desire and ability to act in specific situations according to their own values, attitudes and beliefs that correspond to positive values of society.

Received, which will deepen the knowledge of science of penal law on a common approach to defining the goal of social and educational work.

Key words: social and educational work, educational work with prisoners, corrections, deprivation of liberty, the Penal Code

У науці кримінально-виконавчого права доволі часто звертається увага на форму та методи проведення соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі. Безперечно, поширеність цього виду покарання обумовлює інтерес до різних напрямів кримінально-виконавчої діяльності під час його виконання. Однак аналіз сучасних напрацювань у цій сфері не дає, на жаль, достатньо аргументованої, вираженої та єдиної відповіді на питання, якими ж є основні цілі та завдання соціально-виховної роботи з цією категорією засуджених.

Метою даної статті якраз і є розкриття питання цілей та завдань соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі.

Під час роботи над зазначеним питанням нами було виявлено, що, незважаючи на вагомий внесок у розробку проблеми соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі таких вчених, як К.А. Автухов, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, А.П. Гель, Т.А. Денисова, В.В. Дрижак, О.Л. Караман, О.В. Лисодед, С.В. Лучко, Л. П. Оніка, А.Х. Степанюк, С.О. Чебоненко, І.С. Яковець, єдиного підходу до визначення кінцевої мети такої діяльності в науці не існує.

Для визначення цілей соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі базовою слід визнати тезу, що ці цілі повинні підпорядковуватись загальним цілям покарання та процесу його виконання, а точніше – забезпечувати їх досягнення. Саме закріплення у ст.50 Кримінального кодексу України та ст.6 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) положень про виправлення і ресоціалізацію засуджених, на нашу думку, і стали підґрунтям для їх визнання метою досліджуваного інституту. Додатковим обґрунтуванням виступає норма ст.123 КВК України, за якою соціально-виховна робота становить собою діяльність для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. Однак, наведені положення жодним чином не свідчать про обов'язковість виправлення та, тим більше, ресоціалізації засуджених вже у процесі виконання-відбування покарання.

На переконання А.В. Скиця, досягнення непростих задекларованих завдань виправлення та ресоціалізації засуджених можливе за умови здійснення системного, цілеспрямованого та правильно організованого впливу. Основним засобом та механізмом здійснення такого впливу, на думку цього автора, є соціально-виховна робота [1, 127]. Основним, проте не єдиним. Тобто, не сама по собі соціально-виховна робота, а система різноманітних заходів має забезпечити досягнення цілей виправлення та ресоціалізації засуджених. І.С. Яковець просувається ще далі, на основі проведеного аналізу, посилаючись на те, що цілі кримінальної відповідальності, цілі кримінального покарання та цілі процесу виконання останнього не збігаються та співвідносяться між собою як ціле та його частини, як мета та засіб. І це є цілком природним, оскільки, якби цілі, приміром, процесу виконання кримінальних покарань, співпадали з цілями кримінальної відповідальності, що зумовлювало можливість їх досягнення на одній зі стадій останньої, доцільність існування усіх інших стадій автоматично втратила б сенс. Кінцевими цілями процесу виконання кримінальних покарань є не безумовне досягнення виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню ними нових правопорушень, а виключно запровадження певних сприятливих обставин, чинників, які забезпечують чи полегшують отримання вказаних результатів [2, 305].

Базуючись на наведеній думці можемо припустити, що так само не можуть співпадати цілі кримінального покарання, процесу його виконання та мета соціально-виховної роботи з засудженими. Якщо навіть припустити, що виправлення та ресоціалізація мають відбутися у процесі виконання покарання, то досягти цього можна не виключно за рахунок соціально-виховної роботи, тут вимагається застосування комплексу різних заходів та засобів. Отож, соціально-виховна робота не може мати на меті однозначне досягнення зміни особистості, її основна мета – створити умови для таких змін. Оскільки виправлення у його визначенні КВК України становить собою процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та формують у нього готовність до самокерованої правослужняної поведінки, то досягнення цієї мети можливе за рахунок сукупності заходів виправлення, до числа яких входить і виховання. Саме виховання, а не виховна робота, проводяться для формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується у соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал. Виховна мета є спільною для всіх ланок системи виховання та є критерієм ефективності виховного процесу [3]. Отже, виправлення та ресоціалізація засуджених виступають абстрактними цілями соціально-виховної роботи, досягнення яких припускається, однак не вимагається законодавцем.

Як ми зазначали раніше, соціально-виховна робота є лише окремим елементом виховання, обмеженим виключно зовнішнім впливом на особу. Натомість з огляду на підкорення процесу виконання кримінальних покарань його загальним цілям, можемо стверджувати, що соціально-виховна робота повинна створювати умови як для подальшого досягнення мети виправлення й ресоціалізації засудженого, так і цілей виховання.

Наведений підхід у поєднанні з положеннями ст.123 КВК може призвести до думки, що необхідним результатом соціально-виховної роботи з засудженими є зміна мотивації, проте для його ефективної реалізації слід спершу визначитись з обсягом та глибиною змін, що можуть бути досягнуті у процесі виконання покарання, оскільки саме це і дозволить окреслити межі завдань соціально-виховної роботи.

У педагогіці та психології вказується на існування двох видів мотивації: екстринсивної (обумовленої зовнішніми умовами та обставинами) та інтринсивної (внутрішніми, пов'язаними з особистісними диспозиціями: мотивами, потребами, установками, інтересами, прагненнями, бажаннями). Якщо розглядати подані вище основні компоненти мотивації, то можна визначити, що внутрішньо поведінка мотивується в основному мотивами, потребами та інтересами людини, а зовнішньо – за допомогою різного типу стимулів, а також є результатом дії ситуативних факторів. Для пояснення зовнішньої мотивації ще у середині ХХ століття було уведено поняття «поведінкове поле», що не залежить від індивіда, а його своєрідність обмежує поведінку людини формами, що відповідають даному місцю та часу [4, 8]. Установа виконання покарань і є таким «поведінковим полем», а існуючі у процесі виконання покарання можливості та шанси відіграють роль можливостей реалізації бажаних видів діяльності засудженими. При цьому наявна різниця у способах здійснення та цілях діяльності може бути стабілізована саме завдяки соціально-виховній роботі з засудженими, що полягає, за нашим визначенням, у здійсненні саме зовнішнього впливу на поведінку засудженого.

Безперечно, зміни у зовнішній мотивації значно впливають на її внутрішні складові, оскільки потреби людини залежать в тому числі й від оточення, а також змінюються разом із ним. Ця залежність проявляється у кількох видах: референтна залежність виявляється тоді, коли людина, не замислюючись, переймає установки, норми поведінки, образ життя з метою стати подібним до певної референтної для неї групи – тут спрацьовує механізм наслідування; інформаційна залежність виникає у випадках, коли людина не має необхідної інформації, і тому змушена некритично використовувати інформацію, отриману від людини, яку вважає найбільш інформованою; владна залежність – це залежність індивіда від людини, що наділена соціальними повноваженнями чи має високий авторитет. Таким чином, мотивація може мати сильний тиск ззовні і набувати зовнішнього організованого характеру [5].

Перебування людини в умовах позбавлення волі зумовлює існування усіх названих видів залежності: засуджений поміщується до певної групи, зобов'язаної підкорюватись встановленим у чинному законодавстві правилам поведінки, доступ до отримання інформації у нього обмежений та залежить як від персоналу, так і від самих засуджених та інших осіб, які потрапляють до установи за певних умов. Особа також підпадає під владну залежність від персоналу установ виконання покарань. Обмеження незалежності проявляється у звуженні можливостей спілкування засуджених з певним колом осіб, а також у необхідності пристосовувати свої акти поведінки до вимог режиму, підкорятися персоналу колонії. Щоправда, життя в суспільстві завжди припускає необхідність дотримання встановлених правил поведінки. Однак, у місцях позбавлення волі має місце більша залежність засуджених, порівняно з життям в умовах вільного співіснування. Правила режиму позбавлення волі, побудовані з розрахунку на те, щоб поставити засудженого у певні межі поведінки, через реалізацію яких і повинні досягатися цілі покарання. Самостійність суджень і вчинків засуджених обмежується й їх оточенням, зокрема, персоналом установи, але позитивний результат від наведених впливів матиме місце лише у разі, якщо залежність буде здійснюватись саме від останнього та матиме позитивну спрямованість, а не від інших, зокрема, негативно спрямованих засуджених.

При цьому мотивація все одно завжди є внутрішньо обумовленою, тобто базується на внутрішній мотивації, однак залежить від зовнішніх впливів. Обставини, умови, ситуації мають значення для мотивації тільки тоді, коли стають значущими для людини, для задоволення потреби, бажання. Зовнішня мотивація (стимули, ситуації тощо) іноді може впливати на поведінку людини, не змінюючи внутрішню мотивацію, а лише активізувавши її. І дійсно, при достатньому впливі та тривалості тиску акти, що вчиняються у перший час лише завдяки мотиваційній дії покарань та нагород, в подальшому виконуються вже без їх тиску, за звичкою, та, навпаки, утримання або терпіння якогось акту спочатку можливе лише завдяки санкціям, потім робиться «нормальною звичкою» та виконується спонтанно.

Водночас, у соціальній психології доведено, що жодні зовнішні впливи самі по собі не можуть спричинити активність людини. Розвиток особистості у взаємодії із соціумом є процесом, коли при відображенні, ціннісному відношенні та засвоєнні соціального досвіду здійснюється перехід від абстрактної можливості володіти соціальним статусом до реальної можливості й перетворення останньої у регулятор соціального процесу, в дійсність як результат, як сукупність усіх реалізованих можливостей, наданих людині [6]. Таким чином, впроваджуваний у процесі соціально-виховної роботи зовнішній вплив не здатний стовідсотково забезпечити бажану зміну засудженого, з огляду на що зосередження на досягненні завідомо абстрактного та нереального завдання спричиняє ускладнення у проведенні практичної діяльності. Отже, реально досяжною метою соціально-виховної роботи може виступати зміна лише зовнішньої складової мотивації. Досягнення такого результату саме по собі стане однією з основних передумов для формування життєвих компетентностей, виправлення й ресоціалізації в майбутньому. Внутрішні зміни, безперечно, також можуть наставати, але це буде результат не лише цілеспрямованої соціально-виховної роботи, а й застосування комплексу інших засобів виправлення та заходів.

З урахуванням викладеного, кінцевим результатом, бажаною реальною метою соціально-виховної роботи має стати *створення необхідних умов* для формування життєвих (людських) компетенцій¹ засудженого, бажання та можливості діяти у конкретній життєвій ситуації, відповідно до власних цінностей, ставлень та переконань, що відповідають позитивним цінностям суспільства. Подібним чином визначена мета соціально-виховної роботи з засудженими й Л.П. Онікою, яка вказує, що «основною метою соціально-виховної роботи є формування й розвиток у засуджених якостей і навичок, що стимулюють зацікавленість у виправленні, прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, дотримання прийнятих у суспільстві встановлених правил поведінки» [7, 129]. Це, до речі, цілком відповідає й нормам КВК України стосовно *спрямування*² соціально-виховної роботи саме на формування та закріплення у засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів. Інакше кажучи, соціально-виховна робота проводиться у визначеному напрямі, проте сформованість названих складових не є кінцевою метою саме досліджуваного виду діяльності.

За загальним значенням слово «створити» означає «зробити існуючим, виробити, заснувати», а «умова» – це явище, яке формує причину або створює можливість її дії, і цей зв'язок з наслідком обумовлений. Функціональний зв'язок явищ полягає в тому, що зміна одних явищ спричиняє зміну інших. Умова виконує роль каталізатора процесу: без наявності необхідних умов не настане і наслідок [8, 93-94]. За визначенням, наведеним у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, «формувати» означає «надавати чому-небудь певної форми, вигляду, існування, створювати, надаючи якоїсь структури організації, форми; організовувати, створювати що-небудь» [9, 1544]. Тут також знаходимо трактування поняття «форма» – тип, будова, спосіб організації чого-небудь, зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом. З філософської точки зору «форма» – це спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз [9, 1543]. Виходячи з цього, форма – це зовнішнє вираження суті, порядку організації та структури, а формування – діяльність, спрямована на створення цієї структури.

Звідси наявність у засудженого прагнення до заняття суспільно-корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів виступає бажаним вираженням (формою) внутрішніх змін засудженого, а її формування означає запровадження та застосування в процесі виконання покарання певного набору явищ, здатних забезпечити

¹ Компетентність у перекладі з латини означає «коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід». При цьому поняття «компетенції та компетентності» значно ширші за поняття «знання, уміння, навички», тому що охоплюють спрямованість особистості (мотивацію); здібності особистості до подолання стереотипів, відчуття проблеми, прояв принциповості, гнучкості мислення; характер особистості – самостійність, цілеспрямованість, вольові якості.

² Спрямувати, окрім свого безпосереднього значення (скеровувати рух автомашини, літака, човна тощо), використовується переносно: надавати потрібного напрямку діяльності, вчинкам, розмові і т.ін.; зосереджувати зусилля, енергію, здібності на чомусь.

названі зміни. Інакше кажучи, внаслідок проведення соціально-виховної роботи у засудженого повинне сформуватися прагнення до певної моделі соціально-значущої поведінки. При цьому перераховані у законі ознаки, як-от: заняття суспільно-корисною діяльністю; сумлінне ставлення до праці; дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки; потреба у підвищенні загальноосвітнього і культурного рівнів, фактично становлять собою базові риси соціально-професійної компетентності людини, умови для формування яких і повинні бути створені у результаті проведення соціально-виховної роботи.

Базуючись на вище викладеному матеріалі слід констатувати, що в науці кримінально-виконавчого права бракує єдиного підходу до визначення мети соціально-виховної роботи. Безперечно, що об'єднання усієї сукупності засобів застосовуваних у соціально-виховній роботі з засудженими до позбавлення волі під єдиною та чіткою метою, що визначена у статті сприятиме підвищенню ексекутивного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скіць А.В. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях / А.В. Скіць // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Педагогіка / гол. ред. Г. Терещук. – Тернопіль, 2011. – № 2. – С. 124-129.
2. Яковець І.С. Об'єкт оптимізації процесу виконання кримінальних покарань та його цільова орієнтація / І.С. Яковець // Часопис Київського університету права: науково-теоретичний часопис. – Київський ун-т права НАН України. – 2013. – № 2. – С. 304-308.
3. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України, затверджені наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.11р. № 1243 [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України: Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/news/archive-news/88>.
4. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. – 860 с.
5. Основи теорії мотивації: лекція [Електронний ресурс] // Сумський державний університет. – Режим доступу: http://km.fem.sumdu.edu.ua/images/stories/literatura/teoriya_motivacii/tm_tema1.pdf.
6. Конспект лекцій Соціальна психологія особистості і спілкування [Електронний ресурс] // UkrKniga. – Режим доступу: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-763.htm.
7. Кримінально-виконавче право України [Текст]: підручник / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; за ред. А.Х. Степанюка. — Х.: Право, 2005. — 256 с.
8. Александров Ю.В. Криминологія: Курс лекцій / Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К.: МАУП. – 2002. – 295 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 слів [Текст] / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.